

Frits Gierstberg van het Nederlands Fotomuseum over de comeback van post-mortemfoto's

‘Ik kon het zelf niet, een foto van mijn moeder maken’

Foto's: Thessa Lageman

Gierstberg is fotografie-expert, maar geen fotograaf. “Het is soms wel verleidelijk om het te proberen, maar ik zie al die fantastische foto's en dan denk ik altijd: dat ga ik zelf nooit zo goed kunnen.”

Curator Frits Gierstberg van het Nederlands Fotomuseum in Rotterdam sprak een deel van de audiotour in van de tentoonstelling Post Mortem in het Uitvaartmuseum Tot Zover. Hoe kijkt hij aan tegen post-mortumfoto's?

“Sommige bezoekers deden geschrokken een stapje terug bij het zien van de foto”, vertelt Frits Gierstberg (1959) in het Nederlands Fotomuseum in Rotterdam, waar hij curator van is. “Je kon zien dat ze onder de indruk waren.” Afgelopen zomer hing er voor het eerst een post-mortumportret, een foto van iemand gemaakt na de dood, in het museum en ook nog eens op groot formaat. “Wacht, ik pak de foto er even bij. Het is een heel sterk beeld”, zegt hij en komt een minuutje later terug met een boek over Europese portretfotografie sinds 1990.

De bewuste zwart-witfoto is een portret van Jan Hoet (1936-2014), die conservator van het Stedelijk Museum voor Actuele

Kunst in Gent was. De Belgische fotograaf Stephen Vanfleteren fotografeerde hem vlak na zijn dood. Gierstberg: “Hij had het uiteraard van te voren aan hem gevraagd en overlegd met zijn familie.” De man op de foto heeft zijn ogen dicht, waardoor het lijkt alsof hij slaapt. Bij de tentoonstelling stond niet dat hij overleden was, maar er hing wel een kaartje bij van de familie waarop stond ‘liever geen foto maken’. “Daardoor gingen mensen erover nadenken en vragen stellen”, zegt de curator van het museum.

Fotografie-expert

Gierstberg is sinds 2003 hoofd tentoonstellingen en curator van het Nederlands Fotomuseum. Tijdens zijn studie

kunstgeschiedenis en archeologie aan de Rijksuniversiteit Leiden raakte hij geïnteresseerd in fotografie; hij schreef uiteindelijk zijn scriptie over het onderwerp. Intussen heeft hij talloze tentoonstellingen samengesteld en verschillende boeken over fotografie gepubliceerd. De Erasmus Universiteit Rotterdam stelde hem van 2006 tot en met 2010 aan als bijzonder hoogleraar Fotografie. Zelf maakt hij ook wel eens een foto, maar hij is geen professioneel fotograaf. “Het is soms wel verleidelijk om het te proberen”, zegt hij, “maar ik zie al die fantastische foto's en dan denk ik altijd: dat ga ik zelf nooit zo goed kunnen.” Post-mortemfotografie noemt Gierstberg “iets heel bijzonders. Een vorm van fotografie met een lange geschiedenis die nu weer aan het terugkomen is”. De meningen over foto's van overledenen lopen al tijden uiteen. Waar de een dergelijke foto's raar, gruwelijk of ongepast vindt, vindt de ander ze troostrijk, een teken van liefde of een fijne herinnering.

“Als je maar toestemming van de nabestaanden hebt”

In de negentiende eeuw werd iemand vaak na de dood pas voor het eerst gefotografeerd, vertelt Gierstberg, want een portret laten maken was heel duur. “In de tijd dat kindersterfte veel voorkwam, lieten de ouders vaak na de dood nog snel een foto maken. Nu is dat natuurlijk heel anders. Iedereen maakt de hele tijd foto’s.” In de collectie van de tentoonstelling in museum Tot Zover

“Ik kan er niet te lang naar kijken”

zitten verschillende post-mortemportretten van kinderen. Gierstberg: “Ik kan er niet te lang naar kijken. Het heeft iets moois, maar is ook heel triest.”

Icoonfoto's

Vanaf de jaren twintig van de twintigste eeuw werd het maken van foto's van overledenen veel meer een taboe. Aan het eind van de eeuw veranderde dat een beetje. Zo kwamen er uitvaartfotografen, vaak naast een praktijk uit trouwfotograaf. Dat heeft ermee te maken, denkt Gierstberg, dat de rituelen rond begraven en cremieren opengebroken zijn. “Het is allemaal veel persoonlijker geworden. Mensen hebben tegenwoordig meer hun eigen ideeën, ook op het gebied van fotografie; zo laten ze bijvoorbeeld wel eens een reportage van de uitvaart maken.” Volgens hem vallen onder post-mortemfotografie alleen foto's die door een familielid genomen zijn of op verzoek van de familie door een professionele fotograaf. “Niet journalistieke foto's van slachtoffers die omgekomen zijn bij aanslagen of bijvoorbeeld aardbevingen.” Dus ook niet de foto van het dood aangespoelde jongetje, Aylan Kurdi, vorig jaar op het strand van Bodrum in Turkije, die vele voorpagina's haalde. Over deze foto zegt hij: “Met enige regelmaat komen zulke

icoonfoto's voorbij. Het choqueert ons en maakt de tongen los. Het helpt ons om een gebeurtenis te herinneren, maar het is moeilijk te zeggen of er ook wat door verandert.”

Selfie

Of post-mortumfotografie in Nederland zeldzamer is dan in andere Europese landen is onduidelijk. “In België is het in ieder geval bijna niet weggeweest”, weet Gierstberg. Wellicht kwamen Nederlanders niet op de gedachte een foto van een overledene te maken, denkt hij. “Of het is een kwestie van Hollandse nuchterheid?”

In Azië rust er in ieder geval geen taboe op foto's van overledenen en worden ze veelvuldig gedeeld, ook op sociale media. Gierstberg denkt dat deze ontwikkeling ook naar Nederland kan komen. “Dit soort trends verspreiden zich snel en beginnen meestal eerst in de grote steden.” Een van de belangrijkste ontwikkelingen in de post-mortumfotografie, ook in Nederland, is de post-mortemselfie van de laatste jaren. Gierstberg: “Het is een combinatie van de selfie-trend en het delen van je leven op sociale media op ieder moment dat er iets bijzonders of iets niet zo bijzonders gebeurt.” Niet iedereen is er enthousiast over, maar de curator van het museum vindt: “Zolang je maar toestemming van de nabestaanden hebt.” Toen zijn eigen moeder afgelopen jaar opgebaard in het ziekenhuis lag, dacht hij op een gegeven moment ook, zal ik nou een foto maken? “Maar het voelde respectloos. Ik kon het niet. Wat dat betreft vind ik het wel knap dat anderen dat wel kunnen.”

En als iemand een post-mortemfoto van hem zou willen maken en die zelfs tentoon zou willen stellen, zoals bij curator Jan Hoet? “Ik zou er geen bewaar tegen hebben”, zegt Gierstberg. “Maar ik zou het wel eerst aan mijn partner vragen.” ◀

Scriptie over post-mortemfotografie

Van serene stilte tot post-mortemselfie. Een inventariserend onderzoek naar de Nederlandse postmortemfotografie in de periode 1839 – heden is een scriptie, die Annelies Sinke in 2014 aan de Universiteit van Amsterdam schreef. Tijdens haar onderzoek bleek dat er maar weinig Nederlandse post-mortemfoto's zijn in zowel museale collecties als privéarchieven. Haar zoektocht leverde in totaal slechts 132 Nederlandse foto's op. Sinke onderscheidt vier periodes:

1839-1920: Serene dood

De slapende houding is kenmerkend voor deze periode en symboliseert volgens Sinke het romantische idee van de dood. Het gezicht van de overledene is prominent in beeld.

1920-1970: Afwezige dood

In deze periode was de dood taboe volgens de onderzoekster en werden weinig post-mortemfoto's gemaakt. Bij de foto's die er zijn, speelt ook de omgeving een belangrijke rol.

1970-2004: Kunstzinnige dood

De dood werd uit de taboesfeer getrokken, schrijft Sinke. Vanaf het einde van die twintigste eeuw zie je dat overledenen hun favoriete kleding aankrijgen.

2004-2014: Post-mortemselfies

De nabestaande speelt een grotere rol dan voorheen in deze foto's, die de persoonlijke rouwverwerking van nabestaanden in beeld brengen.